

RECENZII ȘI NOTIȚE BIBLIOGRAFICE

BOOK REVIEWS

Dimitrie Cantemir, *Cuvânt Panegiricesc de laudă Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic (1719)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și traducere de Andrei și Valentina Eșanu, Editura Doxologia, Iași, 2017, 82 p., ISBN: 978-606-666-653-4

După cum sublinia PF Patriarh Daniel, opera lui Dimitrie Cantemir (n. 26 octombrie 1673 – d. 21 august 1723) posedă o semnificativă dimensiune religioasă¹. Deși era analfabet, știind numai să se iscălească, domnitorul Constantin Cantemir (1612-1693) a dat o educație aleasă copiilor săi, Antioh și Dimitrie. El a chemat dascălii cei mai instruiți din țară și din străinătate, între care și pe călugărul grec Ieremia Cacavelas, teolog, poliglot, filozof și predicator, care studiasse la universitățile din Leipzig și Viena.

Până să fie luat ca ostatic la Poarta Otomană, Dimitrie căpătase deja studii temeinice, studiasse profund limbile slavonă, greacă și latină. La un nivel mai înalt, își continuă studiile la Constantinopol (unde a stat circa 22 de ani, cu întreruperi), atât la școala Patriarhiei din acest oraș, cât și la diverși profesori particulari, de formație culturală europeană, în special bizantină și post-bizantină și de formațiune culturală orientală turco-arabo-persană.

În acest mediu de interferență culturală islamică și creștină, tânărul Dimitrie a studiat filosofia, logica, teologia, geografia, istoria, muzica, medicina, folclorul, limbile occidentale și orientale (turca, persana, araba), desenul și arhitectura. Mai târziu, faima crescândă de savant orientalist de vastă cultură intelectuală, și de autor al unor lucrări ce prezentau mare interes pentru oamenii de știință din Europa de atunci, îi va determina pe savanții germani, aflați în serviciul țarului, să-l propună și să fie ales – în 1714 – membru titular al Academiei din Berlin.

Opera sa este una vastă, de anvergură enciclopedico-universală. În ultimele decenii, ea a fost din ce în ce mai multă editată la noi. Se remarcă în special inițiativa de publicare a integralei operei lui Cantemir, din care au fost publicate până în momentul de față patruzeci de volume². Importanța gândirii sale a fost recunoscută prin proclamarea anului

¹ Patriarhul României, „Dimensiunea religioasă a operei lui Dimitrie Cantemir”, text disponibil la adresa electronică: <https://doxologia.ro/patriarhul-romaniei-dimensiunea-religioasa-operei-lui-dimitrie-cantemir> (accesat la 30.12.2023).

² Integrala Manuscriselor Cantemir cuprinde următoarele volume: I. Sacro-sanctae Scientiae Indepingibilis Imago; II. Loca Obscura in Cathechisi, quae ab anonymo authore slaveno idiomate edita et Pervoe ucenie otrokom intitulata est, dilucidata authore Principe Demetrio Cantemirio; III. Institutio Logices Idest De philosophiae instrumentali Arte

Recenzii

2023, de către Guvernul României, ca „anul Cantemir”. Editarea lucrărilor sale, în ediții critico-științifice, continuă: amintim ca exemplu șirul inițiat de Academia Română în anii 70 de Academia Română – reluat și dezvoltat după 2010, în seria Fundației Naționale pentru Știință și Artă -, ciclul de *Opere* de la editura Știința, sau ediția de la Polirom a cărții *Imaginea de nedescris a științei sacre*³.

Bibliografia dedicată gândirii sale este imensă. Dintre monografiile sunt de semnalat, în ordine cronologică, cele semnate de P.P. Panaitescu (1958), Mihail Taparlea, Cristina Bîrsan, Ecaterina Țarălungă, Dragoș Moldovanu, Ioan Minea, Alexandru Gavrilescu, I.D. Laudat, Ștefan Lemny, Petru Vaida, Silvestru Boatcă, Constantin Măciucă, Paul Simionescu ș.a. Dintre volumele colective, se cuvin a fi amintite mai ales cele coordonate

Habitus; IV. Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae(I); V. Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae(II); VI. Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othmannicae: A. Dell' Accrescimento e Decadenza Dell' Impero Othomano o sia Epitome dell' Istoria Turca. Parte prima che contiene l'accrescimento dal MCCC al MDCLXXII; B. Annotazioni; VII. Istoria Ieroglifica; VIII. Hronicul Vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor; IX. Curanus. De Curani etymologico nomin; X. Ioannis Baptistae Van Helmont Phisices universalis doctrina et christianae fidei congrua et necessaria philosophia (I); XI. Ioannis Baptistae Van Helmont Phisices universalis doctrina et christianae fidei congrua et necessaria philosophia (II); XII. De Vita et rebus gestis Constantini Cantemiri. Panegiricul Sfântului Dumitru; XIII. Jurnalul persan; XIV. Incompendiolum Universae Logices Institutionis; XV. Diploma de la Lutk; XVI. Uimitoarele revoluții ale dreptei răzbunări a lui Dumnezeu asupra familiei lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor vestiți în Țara Românească; XVII. De Antiquis Dacia nominibus; XVIII. De Antiquis et Hodiernis Moldaviae Nominibus; XIX. Satire de Antioh Cantemir; XX. Arhiva Serghei Cantemir; XXI. Corespondența dintre Antioh Cantemir, Maria Cantemir, Constantin Cantemir (I); XXII. Corespondența dintre Antioh Cantemir, Maria Cantemir, Constantin Cantemir (II); XXIII. G.F. Müller Jurnalul prințului Dimitrie Cantemir. Biografia lui Demetrius Cantemir; XXIV. Notationes quotidianae de Ivan Iliinski; XXV. Manifestul lui Petru cel Mare; XXVI – XXVII. Hronica Românilor; XXVIII-XXIX. Fragment din istoria lui Cantemir; XXX. Actele alegerii lui Dimitrie Cantemir în Academia din Berlin; XXXI. Vita et elogium principis Demetrii Cantemyrii; XXXII. Panegiricul grec al lui Petru cel Mare; XXXIII. Acte și documente din Arhiva MAE Moscova; XXXIV. Panegiricul în latină al lui Petru cel Mare; XXXV. Scrisoare către Seremetiev; XXXVI. Scrisoare către Chateaufort; XXXVII. Planul Constantinopolului; XXXVIII. Harta Moldovei; XXXIX. Divanul (I); XL. Divanul (II). Vezi <https://fundatiacantemir.wordpress.com/integrala-manuscriselor-cantemir/> (accessed on 29.12.2023). Intrarea în posesia manuscriselor reprezintă în sine o aventură, așa după cum a relatat în mai multe rânduri prof. Constantin Barbu.

³ Dimitrie Cantemir, *Imaginea de nezugrăvit a științei sacrosante*, ediție bilingvă, text latin, cu aparat critic, stabilit de Dan Slușanschi și Liviu Stroia, ediție critică, traducere, introducere, ghid de lectură, note de Vlad Alexandrescu, Polirom, Iași, 2023.

Recenzii

de Alexandru Duțu și Paul Cernovodeanu, Nicolae Dascălu⁴. O analiză mai detaliată au făcut, în privința temelor filosofice, D. Bădărău⁵, iar în ce privește logica, I. Brucăr⁶.

Din perspectivă religioasă, cercetările sunt mult mai reduse, și nu doar din punct de vedere cantitativ. Demne de remarcat sunt studiile despre utilizarea Scripturii în opera lui Cantemir, problematica morală, tradiții populare românești de factură creștină, viziunea sa asupra Ortodoxiei ș.a.⁷. Acestea, prin însăși caracterul lor, sunt reduse, limitându-se, în același timp, la prezentări cu caracter general. Astfel, ele sunt axate doar pe câteva prezentări ale unor opere care posedă un evident caracter religios-moral, cum ar fi *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*. Pe de altă parte, în mod paradoxal, o lucrare cu pronunțat caracter teologic, cum ar fi panegiricul dedicat Sf. Dimitrie⁸, a atras foarte puțin atenția teologilor. În continuare ne vom opri chiar asupra prezentării acestui mic volum care, în pofida dimensiunii sale reduse, posedă o mare importanță în reliefa fundamentele și viziunii creștine a lui Dimitrie Cantemir.

Textul tradus și editat de erudiții Andrei și Valentina Eșanu conține textul integral bilingv în limba rusă și română – însoțit de facsimile – al unui document aflat în Fondul Eparhial al Muzeului Istoric de Stat din Moscova, la cota nr. 1011. Manuscrisul este o copie după un original deocamdată pierdut, redactat în limba greacă. Însoțit de un studiu

⁴ Nicolae Dascălu (ed.), *Dimitrie Cantemir (1673-1723), principe român și cărturar european*. Trinitas, Iași, 2003.

⁵ Dan Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, Ed. Academiei Române, București, 1964.

⁶ Iosif Brucăr, *Logica lui Dimitrie Cantemir*, Aius, București, 2015.

⁷ Eftimie Bărlădeanu, arhiepiscop, „Probleme religioase-morale în scrierile lui Dimitrie Cantemir”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 49, 1973, nr. 9-10, p. 570-574; Bodogae Teodor, „Dimitrie Cantemir, apărător al tradițiilor ortodoxe”, în *Mitropolia Ardealului*, 1973, nr. 9-10, p. 954-960. Mihoc Vasile, „Sfânta Scriptură în opera lui Dimitrie Cantemir”, în *Studii teologice*, an. XXV, 1973, nr. 5-6, p. 341-351; Rămurescu Ioan, „Creștinismul la români în opera lui Dimitrie Cantemir”, în *Studii teologice*, 1973, 25, nr. 9-10, p. 619-631; Stoleru Nicolae N., „Divanul lui Dimitrie Cantemir, unul dintre primele tratate românești de învățătură morală creștină”, în *Studii teologice*, XXV, 1973, nr. 5-6, p. 325-365; Chițescu Nicolae, „Ortodoxia în opera lui Cantemir”, în *Glasul Bisericii*, XXXII, 1973, nr. 9-10, p. 1097-1120; Horhoianu Petru, „Autenticitatea spirituală a lui Dimitrie Cantemir”, în *Mitropolia Banatului*, XXV, 1975, nr. 7-9, p. 334-357; Antonie Plămădeală, „Dimitrie Cantemir, teologul”, în Idem, *Dascăli de cuget și de simțire românească*, București, 1981, p. 242-251; Iosif Ferent, „Învățătura dogmatică ortodoxă în opera lui Dimitrie Cantemir”, în *Orizonturi Teologice*, 2000, 1, nr. 3, p. 39-65; Stela Toma, „Numele lui Dumnezeu în textele românești cantemiriene”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 2006, 124, nr. 4-6, p. 424-439; Marcela Ciorța, „Dimitrie Cantemir și filosofia religiei. De la creștinism la islamism și retur”, în Klaus Bochmann, Vasile Dumbravă (eds.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*. Ed., Leipziger Universitätsverlag, 2008, p. 124-140.

⁸ Dimitrie Cantemir, *Cuvânt panegiricesc de laudă Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic (1719)*, trad. Andrei și Valentina Eșanu, Doxologia, Iași, 2017.

Recenzii

introdusiv bine argumentat (p. 9-35), urmat de textul transcris în limba rusă (p. 37-51), apoi de traducerea sa în română (p. 53-67) și în fine, de fotocopiile manuscrisului moscovit (p. 69-82), volumul care conține și note de subsol cu explicații marginale la textul cantemirian, întrunește „calitățile unei ediții critice de primă mână”⁹.

Documentul sapiențial-elogiativ nu are decât 14 pagini și a fost citit în data de 26 octombrie 1719 la Academia slavo-greco-latină din Moscova. Se pare că laudele aduse marelui martir Dimitrie din Tesalonic, în substrat erau adresate țarului de către autor.

Una dintre dificultățile la care editorii au încercat să răspundă a vizat problema autorului real al panegiricului. Astfel, chiar dacă titlul are înscris ca autor pe Antioh, fiul lui Dimitrie Cantemir („Cuvânt panegiricesc / de laudă [...] / de la / Prealuminatul principe Antioh Cantemir...”), totuși există elemente care pun la îndoială autenticitatea autorului notat în antet. Citatele biblice din epistolele pauline, evangheliile sau profeții, referințele patristice și filosofice la Augustin, Ieronim, Vasile cel Mare sau Socrate, limbajul frazal șlefuit într-o varietate de sensuri, provoacă suspiciuni când se citește indicația din titlu referitoare la vârsta autorului aflat „în mersul celui de-al zecelea an al vârstei sale”.

Dacă unii cercetători au presupus ca autor pe pedagogul personal al lui Antioh – Ivan Ilinski – care, însă, nu știa greacă, iar alții pe Atanasie Condoidi – pedagogul din Constantinopol – care, însă, deși știa teologie și limba greacă, nu mai era pe atunci în preajma familiei Cantemir, editorii volumului, urmându-i pe P. Pecarskii și R.I. Sementcovski, susțin ca autor pe însuși Dimitrie Cantemir. Argumentele lor, puternice în opinia noastră, sunt următoarele: 1) Omonimia (Dimitrie-martirul / Dimitrie-prințul) promovată prin discursul elogiativ atrăgea atenția asupra principelui moldav, care căuta să câștige încrederea țarului. 2) Examenul de probitate morală și de credincioșie față de Dumnezeu al martirului Dimitrie, făcea aluzie la aceleași calități ale celuiilalt Dimitrie, în raport cu țarul. 3) Demersurile de captare a bunăvoinței monarhului rus au început deja cu doi ani înainte, izbindu-se de reticența nobililor din suita imperială. Cu o lună înainte de rostirea discursului, Cantemir i-a solicitat țarului o funcție de stat. 4) Unele elemente de asemănare între Panegiricul dedicat lui Petru I și cel dedicat martiriului Dimitrie sunt izbitoare. Atât în primul, cât și în al doilea nu apare numele Principelui. Primul conține în titlu numele lui Șerban Cantemir, „în curgerea celui de al șaptelea an al vieții sale”; al doilea, numele lui Antioh Cantemir, însoțit de vârsta acestuia: zece ani. 5) Există similitudini între câmpurile marginale ale Panegiricului și cele ale Descrierii Moldovei (dispunerea pe partea stângă).

Faptul că Dimitrie Cantemir poseda o bogată cultură creștină (p. 11) se confirmă la o lectură atentă a panegiricului. Acesta nu este centrat atât asupra biografiei, cât a martiriului Sfântului Dimitrie și în special a semnificației teologice-mistice a acestui act. Repetarea de șapte ori a îndemnelui divin extras din Pildele 23, 26 – „Dă-mi fiule, inima ta” – întărește în mod simbolic sensul tainic al jertfei martirice. Astfel, prin cele șapte îndemnuri care demarhează corpusul textual și solicită inima sfântului, Dimitrie – „izvorătorul de mir” – este îndemnat să-I dăruiască lui Dumnezeu trupul, virtuțile, coroana princiară, sufletul, sângele, iubirea și chiar întunericul mistic în care – anihilându-și dorința de a trăi

⁹ Vezi Ștefan Șuteu, „O scriere necunoscută a lui Dimitrie Cantemir”, în *Akademios* nr. 2 (2018), p. 168-169.

Recenzii

– pășește într-o posibilă *noche oscura* (cum a numit-o Ioan al Crucii) pentru a-L întâlni pe Mirele ceresc. Astfel martirul, fi ind străpuns de sulilele romane pentru a deveni „o cruce vie, [o] cruce suferindă, [o] cruce însufl eșită”, a ajuns în „îmbrățișarea lui Dumnezeu” în slavă.

Din punct de vedere al conținutului teologic al textului, relevantă este relația dintre Hristos, cruce și martir. Acesta din urmă posedă calitatea de mărturisitor prin excelență al Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Încheiem prezentarea noastră prin a reda acest aspect prin însăși cuvintele autorului, pline de o profundă semnificație teologico-mistică, care trimit la textul paulin de la Coloseni 1, 24: „Această tristețe a tragediei Răstignitului, pe care crucea nu o simțea, a resimțit-o Dimitrie în tragedia muceniciei sale: întru care el și-a întins mâinile în așa fel ca sulilele să poată cât mai lesne să-i străpungă inima și astfel înfățișa semnul crucii, și cu trupul său a corectat imperfecțiunile crucii lui Dumnezeu. Omul are chipul crucii, și, întinzând mâinile, mai vădit o înfățișează. Mai mult, Dimitrie a fost cruce și cel care a suferit pe cruce, astfel el de unul singur a primit rană în coastă, și singur diriguia nemișcat loviturile corpului de sulie. Crucea lui Hristos era nesimțitoare fără patimă și de aceea nici simțire, nici durere nu a avut în suferința ispășitoare: Dimitrie era o cruce simțitoare, cruce suferindă, cruce care într-adevăr suportă chinurile, ca să corecteze lipsurile crucii Domnului și durerea Domnului răstignit. Pe crucea Golgotei a suferit Hristos, întrucât era muritor. Pe crucea lui Dimitrie, Hristos nu a suferit, deoarece este nemuritor, în schimb a suferit crucea, deoarece era o cruce vie, cruce suferindă, cruce însuflețită; Dimitrie s-a preschimbat în cruce” (p. 57-58)

Pr. Colțea Daniel Alexandru

Ligia Ruscu, *Cantemir: inorogul în labirintul neștiinții*, Editura Polirom, Iași, 2023, 202 p., ISBN: 978-973-46-9449-5

În seria de „Biografii romanțate” de la editura Polirom a apărut un volum dedicat lui Dimitrie Cantemir (1673-1723). Pentru foarte scurtă vreme domn al Moldovei (1710-1711), acesta nu a fost doar un om de stat, ci și un prolific om de litere, reprezentant de seamă al iluminismului european. Membru al Academiei din Berlin – la cererea căreia a scris *Descrierea Moldovei*, completată mai târziu de *Hronicul vechimei a romano-moldo-valahilor* –, Cantemir a fost autorul monumentalei *Istorie a Imperiului Otoman*, lucrare de referință a istoriografiei europene până la mijlocul secolului al XIX-lea. Poliglot remarcabil (vorbea și scria în unsprezece limbi!), a compus o operă vastă, aducându-și contribuția la impunerea unei culturi de tip umanist în calitate de istoric, filosof, etnograf, lingvist, compozitor, muzicolog, orientalist, fiind – nu în ultimul rând – autorul primului roman din literatura română, *Istoria ieroglifică*.

După cum scria un exeget, viața lui Dimitrie Cantemir este în sine un roman¹⁰. Este motivul pentru care nu doar istoricii – sau istoricii literari – i-au cercetat în amănunt viața

¹⁰ Bogdan Crețu, „Dimitrie Cantemir – personaj de roman”, în *Observator Cultural* nr. 1169 (2023), text disponibil la adresa electronică: <https://www.observatorcultural.ro/articol/dimitrie-cantemir-personaj-de-roman/> (accessed on 28.12.2023).